

DOI 10.31909/26168812.2019-(45)-25

УДК 373.2+373.3].015.31:316.647.5(043.3)

Жанна ШИНКАРЬОВА*

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ ВЗАЄМИНИ ЯК ЦІННОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті наголошено на необхідності формування педагогічно-доцільних суб'єкт-суб'єктних відносин всіх учасників навчально-виховного процесу, задля створення міцної бази розвитку демократично-правової держави, чому насамперед передують формування навичок толерантного спілкування, розбудови конструктивного спілкування сучасних школярів. Доведено, що найефективнішим методом виховання та розвитку школярів – є особистий приклад педагога та толерантне міжособистісне спілкування суб'єктів навчально-виховного процесу. Більш детально розглянуто такі результативні технології педагогічної взаємодії як коучинг, тьюторство та фасилітація.

Ключові слова: суб'єкт-суб'єктні відносини, толерантне спілкування, особистий приклад, соціальне партнерство, фасилітація, коучинг, тьюторство.

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Україна тримає курс на подальший розвиток країни як демократично-правової держави. Задля її розбудови необхідно створити міцний фундамент, насамперед сформувати у підростаючого покоління справжні ціннісні орієнтації, відповідальність за особисті вчинки, свідоме ставлення до дій та прогнозування подальшого розвитку подій суспільства. Традиційний моновплив викладача, поступається взаємодії, що базується на спільній діяльності учасників навчального процесу як рівноправних партнерів. Саме фасилітація, педагогічна взаємодія відображує цілепокладання у відношеннях між людьми. Тому вкрай необхідно створення педагогічно-доцільних, суб'єкт-суб'єктних, гуманних, морально-естетичних відносин педагогів та школярів. Суб'єктна проблематика педагогічної взаємодії є важливим чинником підвищення рівня ефективності навчально-виховного процесу, тому що: характер взаємодії між учасниками навчального процесу сприяє саморозвитку і самореалізації особистості не лише учня, а й педагога; забезпечує сприятливий мікроклімат, що характеризується відкритістю, довірою та підтримкою; дозволяє розкрити потенціальні можливості кожного до самовдосконалення. «Педагогічна взаємодія» більш широка, ніж категорія «педагогічний вплив», що зводить педагогічний процес до суб'єкт – об'єктних відносин¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань суб'єкт-суб'єктних відносин учасників навчально-виховного процесу займалися відомі просвітителі, такі як Я.П. Ковальський, Г.С. Сковорода, П.М.Юркевич, а пізніше Г.Г.Ващенко, які наголошували на тому, що знанням передують виховання серця благородного і вдячного. Автори наголошують на винятковій важливості інтеграції власне виховання, навчання і освіти, на винятковій ролі особистості вчителя. На необхідність розв'язання різноманітних проблем, пов'язаних із розвитком ідеї педагогічної взаємодії, вказують сучасні українські вчені Л. Веліченко, О. Глузман, М. Коць, В. Курило, В. Лозова, О. Матвієнко, В. Майбородова, Н. Побірченко, О. Рацул, О. Рудницька, А. Троцько та інші.

Проблема педагогічної взаємодії учнів та викладачів школи в наукових дослідженнях педагогіки другої половини ХХ століття розглядалась в різних аспектах. А саме: як істотна характеристика педагогічного процесу (В. Сластьонін); як педагогічне спілкування (О. Бодальов, В. Кан-Калик, І. Зимня, С. Кондратьєва та інші); як сукупність педагогічних ситуацій (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос та інші); як діяльність, спрямована на

* Шинкарьова Ж. – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

¹ Сластенін В.А. Педагогіка (2002) Навчальний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти. М: видавництво «Академія» с.456.

розвиток того, хто навчається, підтримку проявів його самостійності, становлення його особистісної позиції, (О. Газман, Н. Михайлова, С. Юсфін); як організація навчального співробітництва у колективних, кооперативних, групових формах роботи (О. Донцов, В. Дьяченко, О. Захаренко, Х. Лійметс, А. Петровський, В. Фляків, Д. Фельдштейн, Г. Цукерман, С. Якобсон).

Існує декілька поглядів на тлумачення терміна суб'єкт-сб'єктних відносин педагогічного процесу в сучасній науковій літературі. Зокрема, Г. Селевко подає декілька різних визначень цього терміна та доводить до висновку, що найбільш слушною є така інтерпретація, яка стосується не лише механічних процесів взаємодії людей та навколишнього середовища, але й охоплює сферу суто людських відносин, тобто характеризує «педагогічну технологію» як «сучасний метод створення, застосування, визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодією, що ставлять своїм завданням оптимізацію форм навчання і виховання».²

Не можна не погодитись з науковою трактовкою Б. Кобзаря, який під педагогічною технологією розуміє «сукупність засобів й прийомів, форм взаємодії викладача й учня, що забезпечує ефективність функціонування педагогічної системи й досягнення поставленої педагогічної мети»³.

Наукові завдання статті. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити аспекти конструктивної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, яка відбувається лише за умов суб'єктно-суб'єктного спілкування, що передбачає встановлення особистісного контакту учителя й учня як людини з людиною, а не як керівника і підлеглого.

Метою статті є виявлення гуманістичної сутності ідеї педагогічної взаємодії та аналіз сучасних технологій коучингу, тьюторства та педагогічної фасилітації, розкриття певних особливостей ефективних суб'єкт-суб'єктних відносин членів навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На зміну «уніфікованому вихованню» приходить виховання, яке у своїй сутності є диференційованим і цілісним. Воно означає синтез наукового гуманізму, усіх раціональних, емоційно-вольових і творчих здібностей особистості. Це можливо передусім на основі зростання у змісті освіти етнічного компонента, більш тісного зв'язку навчання та виховання з національною полікультурою, досягнення діалогу культур, пошуків і визначень пріоритетних ідеалів у вихованні, обґрунтування демократичних цінностей, бо їх вакуум ускладнює діяльність школи як носія і передавача культур.

У своєму розвитку до цілісності суб'єкт-суб'єктна взаємодія буде успішною лише при зміні в педагогічних ситуаціях становища вчителя та учня в «суб'єкт-об'єкт» і «об'єкт-суб'єкт». Однак ці відносини не є самостійними і завершеними, а лише окремими моментами в цілісній взаємодії.

Послідовні взаємні переходи з одного статусу до іншого визначаються вчителем. Він здійснює постановку мети, вибір засобів для її досягнення відбувається спільними зусиллями, кінцевий результат вимірюється знаннями, вихованістю учнів, їх підготовленістю до життя. Учитель і учень бувають у становищі і об'єктів і суб'єктів. Учитель – ведучий, проте він завжди учень. Чим більше в педагогові виховання (становище об'єкта), тим інтенсивніше відбувається процес розвитку взаємодії до суб'єкт-суб'єктної, до співробітництва і співтворчості.

Лише на основі системи педагогічно доцільних, виховуючих взаємин можна досягти реалій об'єднання навчання й виховання з національною та світовою культурою, сформулювати нові цінності, до яких передусім належать солідарність і консолідація людей різних національностей та поколінь, і водночас забезпечити формування національного менталітету громадянина України, входження національної системи освіти у світовий освітній простір.

² Селевко Г.К. (2005) *Альтернативные педагогические технологии*. М.: НИИ школьных технологий с. 224

³ Беленька Г. (2001) *Роль інтерактивних прийомів навчання в оптимізації навчального процесу у вищій школі*, Наукові записки, Кіровоград: РВЦ КДПУ. Вип. 32. Ч. I., с. 61- 63.

Нова парадигма виховання мусить увібрати все краще, що створено національною культурою, проте не спуститися до плазування перед зарубіжним досвідом, до некритичного «мавпування західних мод». Її серцевиною й ціннісною основою виховання виступають суб'єкт-суб'єктні взаємини дорослих і дітей.

Педагогічна спадщина минулого та сучасні новітні технології дозволяють виокремити провідні сучасні педагогічні технології, в основу яких закладена суб'єкт-суб'єктна взаємодія є інтерактивне навчання. На нашу думку, інтерактивне навчання слушно розглядати як інтерактивний варіант організації педагогічної взаємодії в навчальному процесі. Яскравим прикладом інтерактивної взаємодії є досвід М. Щетиніна, який передбачає метод занурення в спілкуванні, діти одночасно виступають в ролі учня та вчителя (навчаючись, передають знання іншим) Особливості суб'єкт-суб'єктних відносин інтерактивної взаємодії є:

- навчання в спільній груповій взаємодії, що забезпечує вирішення пізнавальних, комунікативно-розвивальних та соціально-орієнтованих завдань;
- діалогічна форма спілкування у між групової співпраці задля вирішенні проблеми;
- навички попередження виникнення конфліктів, що передбачає не перенесення суперечок на міжособистісні стосунки на поза площини ділового спілкування, демонстрації переваг та результативності роботи згуртованої групи, апелювання до людських якостей-доброзичливості, толерантності, чемності;
- роль педагога зміщується з викладацької на партнерську, координуючу.

Однією з таких педагогічних технологій ефективного спілкування є коучинг. Ця технологія з'явилася і здобула велике визнання ще в 60-х роках ХХ у галузі спорту, а в наш час розповсюджується на інші сфери життя суспільства. Коучинг – це створення, за допомогою бесіди й поведінки, середовища, яке полегшує рух людини до бажаних цілей, так, щоб воно приносило задоволення, це процес створення коучем умов для всебічного розвитку особистості, це мистецтво сприяти підвищенню результативності, навчанню й розвитку іншої людини⁴.

Сьогодні коучингом вважають такі суб'єкт-суб'єктні відносини, які «сприяють балансуванню співпраці в команді завдяки цілеспрямованій та динамічній комунікації учасників для досягнення певних цілей».⁵ Оскільки будь-яка співпраця у колективі неможлива без процесу комунікації, науковці, шукаючи способи полегшення сприйняття нового матеріалу у процесі навчання, звернули увагу на коучингові вміння, зокрема їх комунікативну складову. У цьому аспекті, спираючись на наукові доробки вчених П. Зеуса, Дж. Коннора, А. Ладжес, К. Ларіна, Г. Макліна, С. Скіфінгтона, Є. Толберта, Б. Янга та інших, аргументуємо педагогічну взаємодію, яка лежить в основі теорії коучингу. Педагог-коуч повинен відповідати нижчепереліченим вимогам:

- створювати клімат довіри, емпатію,
- сприймати доводи співрозмовника,
- чітко формулювати ідеї, ставити запитання,
- дотримуватися конфіденційності й стимулювати самомотивацію.

Таким чином педагог-коуч не тільки надає дітям знання, уміння та навички, загальний обсягом навчальної інформації, а і вчить швидко і раціонально добирати та гнучко її використовувати в майбутніх ситуаціях. Крім того, організація педагогічної взаємодії із залученням принципів коучингу дозволить економно витратити відведений на роботу час та розумно організовувати життя учасників навчального процесу, що сприятиме розвитку генетично зумовлених нахилів кожного. Отже, поступове запозичення технології коучингу у сферу освіти сприяє вмінню взаємодіяти викладача та учнів та працювати у команді.

Задля забезпечення індивідуального розвитку, адресності освіти звернемося до такого сучасного педагогічного явища, як тьюторство. Як свідчить аналіз наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених (Л. Бендова, Г. Беспалов, М. Бейнтон, И. Ворожцова, Ч. Ведемейер, Р. Гаррисон, Г. Гуртовенко, Ю. Деражне, Н. Костіна, Н. Рибалкіна, А. Чернявська

⁴ Мелія Марина. 2008 *Как усилить свою силу? Коучинг*. М.: Альпина Бизнес Букс, 298 с.

⁵ Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. 1996. *Основы менеджмента*; пер. с англ. М.: Дело, 704 с.

та інші.) тьюторство асоціюється із дистанційним або груповим навчанням. Порівняння дефініцій визначення поняття «тьюторство», дозволяє зробити висновок про те, що більшість дослідників розглядають це явище як педагогічний супровід, тобто як допомогу дитині у визначенні індивідуальної траєкторії його діяльності, вирішенні проблем, що виникають в навчальному процесі. Суттєвою умовою навчання в рамках тьюторської системи є невеличкі за кількістю групи учнів. Саме в таких групах діти вчаться самостійно шукати потрібну інформацію, аналізувати та творчо мислити. Під керівництвом тьютора вдало поєднуються теоретичні знання різних галузей науки та навички науково дослідницької діяльності. Процес навчання побудовано в основному на самостійній роботі учнів, а процес викладання полягає у здійсненні контролю за рівнем виконаних завдань, а також у наданні проміжної консультативної допомоги»⁶

«Українську систему освіти необхідно орієнтувати на людину: насамперед, потрібно враховувати інтереси педагога та учня, які є головними «фігурами» освітнього процесу» - про це під час зустрічі з журналістами у Києві заявив керівник Експертної комісії з питань освіти партії «Сильна Україна» Сергій Ветров. «Не математики або фізики потрібно вчити, а математикою і фізикою. За допомогою предметів педагог повинен навчати дитину головного – як стати особистістю, реалізувати себе, досягти успіху, жити в гармонії з собою і суспільством», – підкреслив Ветров. На його думку, Україні поступово необхідно переходити до системи тьюторства, коли педагог є консультантом для учня, а сам процес навчання проходить за індивідуальними програмами з метою розкриття таланту кожної дитини. Характерною рисою педагогічної взаємодії на заняттях такого типу виявляється міцний контакт між учнями й викладачами. Педагог виступає не тільки передавачем купи знань, але й учить підопічного самостійно мислити та діяти. Так, головною метою тьютора, на відміну від викладача традиційно авторитарного типу, є пріоритетні практичні аспекти засвоєння навчальної інформації та навичок, тобто забезпечення підтримки, моніторингу, координації та розкриття механізмів саморозвитку. На думку Ю. Деражне, «тьютор у системі відкритої освіти є найважливішим системоутворюючим компонентом, виконуючи функції викладача, консультанта, методиста і наставника».⁷

Відносно новим поняттям у галузі педагогічних технологій спілкування є термін «педагогічна фасилітація», який містить в собі взаємодію між учителем та учнем, що базується на засадах гуманізму, полісуб'єктності, толерантності, дозволяє встановити зв'язок між загальноціннісними ідеалами української, зарубіжної педагогічної думки і сучасним станом педагогічної науки і практики, передбачає нагальний пошук способів і засобів гуманізації навчально-виховного процесу.

Більшість науковців схиляється до думки, що педагогічна фасилітація – це якість особистості вчителя, від якої залежить продуктивність його професійної діяльності, педагогічна фасилітація обов'язково пов'язана із діяльністю вчителя, спрямованою на досягнення певної мети, а саме: допомагати дитині в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати її прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, сприяти її особистісному зростанню, розкриттю здібностей, пізнавальних можливостей, актуалізовувати ціннісне ставлення до людей, природи, національної культури на основі організації допомагаючого, гуманістичного, діалогічного, суб'єкт-суб'єктного спілкування, атмосфери безумовного прийняття, розуміння та довіри.

У визначенні структурно-компонентного складу педагогічної фасилітації щодо трактування структури педагогічної діяльності використовуємо наукову позицію А.Маркової. За якою у структурі праці вчителя виокремлено такі складові:

1) професійні психологічні та педагогічні знання,

⁶ Ортинський В.Л. 2009, *Педагогіка вищої школи* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., К. : Центр учбової літератури, 472 с.

⁷ Деражне Ю.Л. 1998. *Тьютор в открытом обучении*: учебно-методическое пособие, М.: Изд-во Департамента федеральной государственной службы занятости населения Московской области. 58 с.

- 2) професійні психологічні та педагогічні вміння,
- 3) професійні психологічні позиції та настанови вчителя,
- 4) особистісні особливості, що забезпечують оволодіння професійними знаннями та вміннями⁸

Виходячи з такого бачення, структуру педагогічної фасилітації розглядаємо як єдність взаємозалежних, взаємопов'язаних компонентів: індивідуально-настановчого, когнітивно-діяльнісного та рефлексивно-оцінного.

Окрім фасиліативності та емпатійності як характеристик особистості, для нашого дослідження велике значення має питання педагогічної спрямованості вчителя. Як зазначають І. Ісаєв, А. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов, у структурі особистості вчителя особлива роль належить професійно-педагогічній спрямованості. Саме вона є каркасом, на якому компонується основні професійно значущі якості особистості педагога.

Професійно-педагогічна спрямованість виявляється у прагненні пізнати дитину, зрозуміти її, навчити, готовність і здатність особистості до цілеспрямованої роботи, що веде до змін властивостей особистості, її поведінки, діяльності, та ставлення до прогресивного особистісно-професійного розвитку.

До індивідуально-настановчого компонента педагогічної фасилітації відносимо характеристики, емоції, мотиви, настанови, спрямованість особистості вчителя – його індивідуальні особливості як суб'єкта педагогічної фасилітації: здатність до співчуття та співпереживання, прагнення допомагати іншим людям, емоційна чутливість, доброзичливість, ціннісне ставлення до особистості іншої людини, ціннісне ставлення до внутрішнього світу дитини, прагнення до роботи з дітьми, справедливість, здатність відчувати дитину, почуття радості від роботи з дітьми, бажання цінувати і примножувати вічні людські цінності в освітній і виховній діяльності.

Відповідно до нової парадигми виховання педагог – організатор виховного процесу, дитина – центральна його фігура. Учитель індивідуалізує взаємодію аж до визнання дитини як неповторної та унікальної, що є метою виховної роботи, і, як і педагог, виступає суб'єктом виховного процесу. Це є ціннісною складовою нової парадигми виховання.

Суб'єкт-суб'єктні взаємини забезпечуються на основі усвідомлення того, що людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого проекту соціального розвитку чи навіть суспільно-економічної формації. Тому в навчальній взаємодії головним є не засвоєння певної суми знань, а їх світоглядний аспект, тобто гуманітаризація освіти як засіб її гуманізації та важлива умова її ціннісного характеру.

За словами педагога-психолога сучасності Лиз Бурбо, дитина – дзеркало, в якому відображаються оточуючі його дорослі. Учні початкових класів несвідомо повторюють манеру поведінки, слова, ходу викладача, наслідують морально-етичні погляди та шаблони поведінки. Діти «дзеркалять» вчителів. В 1992 році нейробіолог Джакомо Ріоццолатті відкрив людству таємницю дзеркальних нейронів. Нейробіолог виявив існування унікальних клітин мозку, які активуються, коли ми спостерігаємо за діями інших людей. Правило «любим інших, як ти любиш себе» відображає біологічну природу людини.

Саме тому, крім професійних якостей та інтелектуального потенціалу викладача, вкрай необхідно щоб кожному вчителю були притаманні високі загальнолюдські якості. Завдання початкової школи – навчити дитину вчитися. Але для цього вчитель повинен постійно навчатися, отримувати задоволення від нових знань та особистого розвитку. Тільки за цією умовою наші діти будуть прагнути навчання. Сприймати школу, як шлях до нового, а не як обов'язковий тягар завдань.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Аналіз існуючих педагогічних технологій суб'єкт-суб'єктного спілкування свідчить про перспективність розвитку таких напрямків педагогічної взаємодії як коучинговий підхід, тьюторство і фасилітацію. Шукати шляхи до ефективного спілкування

⁸ Маркова А.К. (1993) *Психология труда учителя* : книга для учителя. М. : Просвещение. 193 с. (Психологическая наука – школе)

всіх учасників навчально-виховного процесу через передові педагогічні технології першочергове завдання сучасного вчителя, встановлення особистісного контакту учителя й учня як людини з людиною, а не як керівника і підлеглого і є умовою формування ціннісної складової особистості дитини.

Література

- Беленька Г. (2001) Роль *інтерактивних прийомів навчання в оптимізації навчального процесу у вищій школі*, Наукові записки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ. Вип. 32. Ч. I. с. 61-63.
- Деражне Ю.Л. (1998). *Тьютор в открытом обучении: учебно- методическое пособие*. М.: Изд-во Департамента федеральной государственной службы занятости населения Московской области,. 58 с.
- Маркова А.К.(1993) *Психология труда учителя : книга для учителя* М. : Просвещение, 193 с. (Психологическая наука – школе)
- Мелія Марина. (2008) *Как усилить свою силу? Коучинг*. М.: Альпина Бизнес Букс, 298 с.
- Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. (1996). *Основы менеджмента*; пер. с англ. – М.: Дело – 704 с.
- Ортинський В.Л. (2009) *Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* К. : Центр учбової літератури, 472 с.
- Селевко Г.К. (2005) *Альтернативные педагогические технологии*. М.: НИИ школьных технологий, с. 224
- Сластенін В.А. Педагогіка (2002) *Навчальний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти* М: видавництво «Академія» с.456.

REFERENCES

- Belenka G. (2001) *The role of interactive training techniques in optimization educational process in high school* // Scientific notes. - Kirovograd: KSCU RVC., No. 32., C. I., p. 61-63.
- Derazhne Yu.L. (1998). *Tutor in open learning: a textbook*. M.: Publisher of the Department of the Federal State Employment Service of the Population of the Moscow Region. - 58 p.
- Markova AK (1993) *Psychology of teacher's work: a book for the teacher* / Aelita Markov. M.: Enlightenment, - 193 p. (Psychological Science School)
- Melia Marina. (2008) *How to strengthen your strength? Coaching*. M. : Alpina Business Books, 298 p. ISBN 978-5-9614-0883-6
- Mescon M.H., Albert M., Hedouri F. (1996). *Fundamentals of Management*; trans. with English., M. : Case , 704 p.
- Ortinsky VL (2009), *Higher Education Pedagogy: Educ. tool. for students. higher. Teach*, K.: Center for Educational Literature, 472 p.
- Selevko GK (2005) *Alternative pedagogical technologies.*, M. : School of Technology Research Institute, p. 224
- Slastenin VA Pedagogics (2002) *Textbook for Students of Higher Educational Establishments* M: Academy Publishing House, p.456.

Shinkaryova Zh. Subject-subject interactions as valuea of educing tolerance of primary school pupils

The article emphasizes the need to form pedagogically appropriate subject-subject relations of all participants of the educational process in order to create a solid base for the development of a democratic rule of law, which is first of all the formation of the skills of tolerant communication, the development of constructive communication of modern schoolchildren. It is proved that the most effective method of education and development of students is the personal example of the teacher and tolerant interpersonal communication of the subjects of the educational process. Effective pedagogical interaction technologies such as coaching, tutoring and facilitation are discussed in more detail.

The analysis of the existing pedagogical technologies of subject-subject communication shows the prospect of development of such areas of pedagogical interaction as coaching approach, tutoring and facilitation. Finding ways to effectively communicate to all participants in the educational process through advanced pedagogical technologies is the primary task of the modern teacher, establishing personal contact between the teacher and the student as a person with a person, not as a leader and a subordinate, and is a condition for the formation of a valuable component of the child's personality.

Key words: subject-subject relations, tolerant communication, personal example, social partnership, facilitation, coaching, tutoring.